

AHMET AĞAOĞLU'NUN KİŞİSEL SERÜVENİ AÇISINDAN XX. YÜZYILDA TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DAKİ MODERNLEŞME DENEYİMLERİ

Ufuk ÖZCAN*

ÖZET

Bu çalışma, Azeri kökenli aydın Ahmet Ağaoğlu'nun (1869-1939) kişisel serüvenini göz önünde bulundurarak XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye ve Azerbaycan'daki modernleşme/Batılılaşma deneyimlerine ana çizgileriyle, kıyaslamalı bir bakış getirmeye çalışmaktadır. Ele alınan dönem, her iki ülkede de büyük dönüşümlerin gerçekleştiği yaklaşık 1905-1930 arası yıllardır. Türkiye ve Azerbaycan'ın modernleşmesinde belli başlı dönüm noktaları incelenmektedir. 1905'ten 1918'e kadar olan süreç, Azeri modernleşmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. 1920'den itibaren Azerbaycan'ın kesin bir biçimde Sovyet güdümüne girmesinden sonra Türkiye ile Azerbaycan'ın yolları ayrılmıştır. İki ülke, 1991'de Sovyetlerin çöküşüne kadar birbirinden kopuk, iki ayrı modernleşme serüveni yaşamıştır. Son dönemde ise iki ülke arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Her iki tarafta da "iki devlet, tek halk" formülü benimsenmiştir. Bu, toplumların karşılıklı işbirliği ve bölge barışı açısından önemli bir olanaktır. Ancak "iki devlet, tek halk" sözünün lafta kalmayıp gerçek bir anlam kazanması için iki toplumun ortak bir zeminde buluşması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Ahmet Ağaoğlu, Türkiye, Azerbaycan

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

ABSTRACT

This work aims to bring a comparative look at the modernization/or westernization experiences in Turkey and Azerbaijan outlines, during the first quarter of the XXth century with the personal history of Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) an Azerbaijani descendant intellectual in consideration. The period in consideration is between 1905-1930, during which both countries experienced extensive transformations. The main turning points in the modernization period of Turkey and Azerbaijan are being evaluated. The period between 1905-1918 is of exceptional importance for modernization in Azerbaijan. After Azerbaijan entering the influence zone of Soviet Russia after 1920, Turkey and Azerbaijan head led different ways. The two countries, have experienced two different modernization periods apart from each other until the collapse of Soviet Russia in 1991. During the last period, close relations have been established between the two countries. In both sides, the "two states, one people" formula is accepted. This is an important opportunity for corporation between the societies and for regional peace. The formula "two states, one people" should be realized through the convergence of the two societies.

Key Words: Modernization, Ahmet Ağaoğlu, Turkey, Azerbaijan

Azeri kökenli aydın Ahmet Ağaoğlu'nun (1869-1939) kişisel serüvenini göz önünde bulundurarak XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye ve Azerbaycan'daki modernleşme/Batılılaşma deneyimlerine ana çizgileriyle, kıyaslamalı bir bakış getirmeye çalışacağız. Ele alacağımız dönem, her iki ülkede de büyük dönüşümlerin gerçekleştiği yaklaşık 1905-1930 arası yıllardır. Bu dönemde, önce Rus Azerbaycan'ında daha sonra İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'si'nde hızlanan modernleşme pratiklerinde önemli roller üstlenmiş olan Ahmet Ağaoğlu'nun fikir ve eylemleri de belirgin bir değişim göstermiştir. Başka deyişle Ağaoğlu'nun kişisel tarihi ile dönemin siyasal tarihi bağlantılı ve uyumlu bir manzara sergilemektedir. Ağaoğlu, Azerbaycan ve Türkiye'nin yakın dönem tarihinde milliyetçilik ve Batılılaşma hareketleri içinde yer almış önde gelen simalardan biridir. Ağaoğlu gerek Rus Azerbaycanı'nda gerekse İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'si'nde gerçekleşen dönüşümlerde önemli roller üstlenmiş bir aydındır. Onun yaşamı ve düşünceleri, söz konusu süreçte yaşanan değişimlerin kıyaslanmasında ve açıklanmasında bize önemli ipuçları sunmaktadır.

XX. yüzyıl başlarında Türkiye ve Azerbaycan'da modern Batı değerlerinin ve kurumlarının aktarılması yönünde önemli gelişmeler gözlenmektedir. Söz konusu süreç "yenileşme", "modernleşme", "Batılılaşma" gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. Bu yönde belirgin değişimlerin yaşandığı yüzyıl XX. yüzyıldır. Ancak Türkiye'nin diğer Batı-dışı toplumlardan farklı olarak bu deneyimi XIX. yüzyıl başından, oldukça erken bir dönemden itibaren yaşamış olduğunu belirtmek gerekir.¹ XIX. yüzyıldan imparatorluğun çöküşüne kadar Türkiye'deki modernleşme deneyimlerinin başlıca özelliği, imparatorluğun Batıcılışma siyaseti olmasıdır. Bunun anlamı, Batı dengeleri içinde askeri ve siyasi bir rol oynama çabasıdır. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesi XIX. yüzyılda ağırlıklı olarak askeri ve siyasi alanda odaklanmış, -birtakım sınırlı girişimler dışında- toplumsal yaşamın Batılı formlara uygun olarak dönüştürülmesi söz konusu olmamıştır. Başka bir özellik, Batılılaşmaya bir dış zorlama sonucu olarak değil, devletin öncülüğüyle, iradi bir tarzda girişilmesidir. İmparatorluk yapısı korunarak, ona karşıt olmayan bir modernleşme eylemi sürdürülmüştür. Batı-dışı dünyada modernleşmenin bu biçimi eşsizdir. Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemi Batılılaşma hareketlerinin önemli bir özelliği, değişimlerin öncelikle "devlet katında" ve devlet inisiyatifi ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Osmanlı Batılılaşma eylemine giriştiği andan sonuna dek bir "dünya devleti" olma özelliğini korumuştur. Bu nedenle Osmanlı sonrası yeni Türkiye'nin önemli bir deneyim ve birikime yaslandığı, zengin bir miras devraldığı söylenebilir. Buna karşılık Rus Azerbaycan'ındaki modernleşme girişimleri farklı özellikler göstermektedir. Öncelikle Azerbaycan Çarlığın bir tür sömürgesidir; ülke Rusya'dan atanan valilerce yönetilmektedir. Bu nedenle Kafkasya'da "ceditçilik" adıyla başlayan modernleşme hareketleri Çarlık İmparatorluğu'ndan hak talepleri ile başlamış ve giderek emperyal düzenden kopma yönünde gelişmiştir.

Türkiye'den farklı olarak Kafkasya'da Batılılaşma serüvenine toplumu da ortak etmek gerekmiştir. Bu nedenle toplumsal reformlar ağırlık kazanmıştır. Azerbaycan'da, Batı yayılcılığına doğrudan maruz kalmanın da bir sonucu olarak modernleşme süreci "devlet katında/katınca" değil, belli öncü toplum kesitlerince, sivil aydınlarca gerçekleştirilmiştir. Buna bağlı olarak, Türkiye'deki Batıcılışma sürecinin kesintisizliğine karşın, çoğu durumda diğer

¹ Elbette bu hareketler bünyesinde topluma ağır bir bedel ödeten pek çok olumsuz yönü de barındırmaktadır. Osmanlı Batılılaşmasına kapsamlı ve eleştirel bir yaklaşım konusunda bkz. Baykan Sezer, "Osmanlı'nın Batıcılışması", *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul, 1988 iç. "ek".

Batı-dışı ülkelerde gerçekleşen pratikler -Azerbaycan örneğinde de açıkça görülebileceği gibi- kalıcı sonuçlar verememiş, bazı kesintilere uğramıştır. Azerbaycan'ın XX. yüzyıldaki modernleşmesi, kendi dışında gelişen ve kendisinin yön vermekte başarı gösteremediği olaylar dolayısıyla güdümlü bir mahiyet kazanmıştır. 10 yıl gibi çok kısa bir zaman dilimi içinde Rus Azerbaycanı önce Alman ve Osmanlı, daha sonra geçici bir süre İngiliz denetimine girmiş, Bolşeviklerin Kafkasya'da denetimi ele geçirmelerinden sonra ise ülkede kesin bir biçimde Sovyet nüfuzu ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya ve Azerbaycan belirgin bir Sovyetleştirme sürecine maruz kalmıştır. Yeni dönemde bölge dış dünyaya büyük ölçüde kapalı kalmıştır ve modernleşme süreci Rus merkezine bağlı olarak tayin edilmiştir. Bu durum Sovyetlerin çöküşüne dek sürecektir.² Arada kalan iki yıllık kısa dönem (1918-20), Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "geçici" bağımsızlık yıllarıdır. Bu bilgiler ışığında Türkiye ve Azerbaycan'daki modernleşme ve milliyetçilik cereyanlarının farklı özellikler gösterdiği saptamasını yapmak mümkündür. Ayrıca Azerbaycan'ın Sovyetlere bağlandığı, Türkiye'nin ise imparatorluğun yıkılması sonrası Cumhuriyet rejimiyle modernleşme yoluna devam ettiği 1920'lerden sonra, çok uzun bir dönem boyunca iki ülke arasında herhangi bir bağlantı, ilişki olanağı da ortadan kalkmıştır. İki ülke, 1991'de Sovyetlerin çöküşüne kadar birbirinden kopuk, iki ayrı modernleşme serüveni yaşamıştır.

Türkiye ve Azerbaycan'ın Modernleşmesinde Dönüm Noktaları

Türkiye ve Azerbaycan'da 1920'lerden itibaren modernleşme deneyimi açısından belirgin bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Bu farklılaşmanın temelini I. Dünya Savaşı'nda aramak gerekir. XX. yüzyılın temelleri ve koşulları I. Dünya Savaşı'ndan sonra atılmıştır. I. Dünya Savaşı öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi üzerine kuruludur. Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi Avusturya-Macaristan ve Çarlık imparatorluklarının da tasfiyesini beraberinde getirmiş, zorunlu kılmıştır. Söz konusu tasfiyenin kesin bir biçimde gerçekleştiği yeni dönemde Yakın Doğu, Doğu Avrupa ve Rusya'nın "yeniden-biçimlendirilmesi" gündeme gelmiştir. Bu geniş coğrafyada yeni gelişmeleri - elbette modernleşme atılımlarını da- I. Dünya Savaşı'nın siyasi sonucu tayin edecektir. Bunu izleyen yeniden-yapılanma süreci, Türkiye ve Azerbaycan'da I. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeleri belirlemiş ve iki ülkenin

² 1991'e kadar sürecektir olan sonraki dönemde bölgede denge ve istikrar Sovyetlerce (Pax Sovietica) sağlanmıştır.

farklılaşmasında, iki ayrı gelişme çizgisini izlemesinde etkili olmuştur. Bu süreci başlıca iki tarihsel dönüm noktası etrafında izlemek mümkündür.

1905'ten 1918'e Kadar

1905 Rus Devrimi, Çarlık Rusyası'nın Japonya ile giriştiği savaşta bozguna uğramasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Rusya'nın ilk defa hem Asyalı hem de Hıristiyan olmayan bir güç tarafından yenilgiye uğratılması bir yandan Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki tarihi varlık sebebini (Batı adına Asya'nın kontrolü) zedelemiş, öte yandan bununla bağlantılı olarak bu oldukça geniş coğrafyada Çarlıktan kurtulma yönünde büyük beklentileri harekete geçirmiştir. Bunun sonucunda, 1905 Devriminin de başlamasıyla, Çarlık meşrutî bir yönetim getirmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme Azerbaycan'daki modernleşme hareketleri açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Rus-Japon Savaşı'nda Rus bozgununun etkileri sadece Azerbaycan'da değil bütün Orta Asya'da görülecektir. Hareketin yönü öncelikle Çarlıkla bir hesaplaşmaya dönmüştür. Özellikle Çarlık rejimine karşı anayasal hareketler büyük bir canlılık ve gelişme göstermiştir. Ulusal hak talepleri çerçevesinde Rus Sosyal Demokrat hareketiyle de yakın işbirliği söz konusudur. Bu gelişmeler Çarlığın tasfiyesi yönünde ilk adımlar olarak görülebilir. Bu koşullarda Azeri modernleşmesi giderek özgün çizgileriyle ortaya çıkmış ve bağımsız bir görünüm kazanmıştır.

Rus Azerbaycan'ında, kaynağı Rusya'da meydana gelen gelişmeler olmakla birlikte, Rusya'yı örnek almakla yetinmeyen, ayrı bir Batılılaşma hareketi başlamıştır. Rusya dışında Batı Avrupa'nın örnek alınması, Avrupalı bir aydınlar zümresinin ortaya çıkışıyla paralel gelişmiştir. Bu çerçevede AĞaoğlu örneği anlamlıdır. AĞaoğlu Fransız eğitilmiş bir aydındır. Yüksek öğrenimini Fransa'da tamamlayarak Kafkasya'ya dönmüştür. Döndükten sonra Azeri toplumunun modernleşmesi için Rus kültürünün dışında bir mecra aramaktadır. Rus kültürüyle yetinmemesi dikkat çekmektedir. AĞaoğlu'nun Kafkasya'da 1905 sonrası faaliyetleri bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Diğer Azeri aydınlarından farklı olarak modernleşmede Rus öncülüğünü benimsemeye yanaşmamaktadır. Ermeni milliyetçiliğine ve Azeriler üzerinde uygulanan tedhiş hareketlerine karşı yerel, sivil bir direniş örgütü olan Difai'nin kurucularından biri olması, Rus parlamentosunun alt organı olan дума'da Azeri haklarını savunması, Osmanlı dilinde etkin bir gazetecilik ve yayın faaliyetinde bulunması, yerli okulların açılmasına katkısı, bütün bunlar AĞaoğlu'nun 1905

sonrasında Kafkasya'da giriştiği başlıca etkinliklerdir. Bu faaliyetler merkezi Rus yönetimini her geçen daha çok rahatsız etmektedir. Sonunda 1908'de meşruti yönetime ciddi sınırlamalar getirilmiştir. Bütün Rusya'da bir baskı ortamı egemen olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Ağaoğlu ve arkadaşları için Kafkasya artık barınılamaz bir hale gelmiştir. Baskıların şiddetlenmesi üzerine önde gelen Azeri aydınları tutuklanmaya başlanmış (sözgelimi Ali Merdan Topçubaşı), Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali gibi aydınlar ise ülkeyi terk ederek Osmanlı Devleti'ne iltica etmek zorunda kalmışlardır. Ağaoğlu 1908'de geldiği İstanbul'da kısa süre sonra Osmanlı vatandaşlığına geçecektir.

Aynı dönemde Türkiye'de 1908 Jön Türk Devrimi gerçekleşmiştir. Bu olay, İmparatorluk yapısı içinde gerçekleşen bir Batıcılaşma eylemidir. İmparatorluğun Batıcılaşma siyasetinin bir uzantısı niteliğindedir. Azeri cedit milliyetçiliğinden en belirgin farkı "imparatorluk karşıtı" olmamasıdır. Türkiye'ye geldikten sonra kısa bir süre içinde Ağaoğlu'nun İttihat ve Terakki içinde etkinlikleri başlar. 1915'de Afyonkarahisar mebusu olarak Osmanlı meclisine girmiştir. Aynı yıl İttihat ve Terakki'nin umumi merkez üyesi seçilmiştir. Bir süre İttihat ve Terakki yönetimi adına Doğu Avrupa'da savaş esiri Türkler arasında propaganda ve örgütlenme faaliyetinde bulunmuş, dönemin etkili yayın organlarında İttihat ve Terakki'nin Alman yanlısı siyasetinin sözcülüğü görevini yürütmüştür. Artık Ağaoğlu için yeni bir dönem açılmıştır. Rus İmparatorluğuna karşı Azeri çıkarları adına anti-kolonyalist bir *sivil aydın* olarak mücadele veren Ağaoğlu, Osmanlı uyruğuna geçtiği zaman bir *imparatorluk aydını* haline gelmiştir ve önemli siyasi görevler üstlenerek Türkiye'nin Batıcılaşma serüvenine dahil olmuştur. Ağaoğlu I. Dünya Savaşı'nın kargaşalığı sırasında bir görevlendirme ile yeniden Azerbaycan'a dönmüştür. Çarlık çökmüş, Kafkasya Alman nüfuzuna girmiştir. Bu koşullar altında Ağaoğlu 1917'de bir Osmanlı memuru olarak, Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı Kafkas ordusunun siyasi müşaviri sıfatıyla Azerbaycan'a gönderilmiştir. Orada iki yıl kadar görevini sürdürmüş, Müsavatçı yönetimin ilk evresinde Azeri parlamentosuna girmiştir. Ağaoğlu Osmanlı Devleti'nin yenilgisinin ve bağımsız Azerbaycan'ın çöküşünün kesinleşmesi üzerine İstanbul üzerinden Paris'e gitmek istemiş, ancak İstanbul'da İngiliz güçleri tarafından tutuklanarak önde gelen İttihatçılarla birlikte Malta sürgününe gönderilmiştir.

1918 Sonrası

Türkiye ve Azerbaycan'da bütün XX. yüzyıla yayılan gelişmeleri I. Dünya Savaşı sonrası koşullar tayin etmiştir. 1921'de İngiltere ile Sovyet Rusya'nın "Doğu Sorunu"nun temel konuları üzerinde anlaşması, başlayan yeni sürecin en önemli halkalarından biridir. İki ülke arasındaki uzlaşma, gerek Türkiye'deki gelişmeleri gerekse Kafkasya ve Orta Asya'nın yeniden-yapılanmasını anlamak açısından önemlidir. Bir bakıma I. Dünya Savaşı'nın nihai siyasal sonucunu 1918'de değil, 1921 yılında aramak gerekir. 1921 sonrası dönemde Anadolu, Kafkasya ve Orta Asya'da³ birbirinden farklı yeni statükolar gündeme gelmiş ve kurulmuştur. Türkiye bir ulusal kurtuluş mücadelesi sonunda İmparatorluktan Cumhuriyete geçerek kendi ulusal modernleşmesini sürdürürken, Orta Asya ve Kafkasya toplumları emperyalizm karşıtı bir mücadeleden uzaklaştırılarak "Tek Ülkede Sosyalizm"e bağlı kılınacak ve gelişmeleri de Sovyet Rusya ile sınırlı kalacaktır. Türkiye ve Azerbaycan (ve diğer Orta Asya toplumları) için iki ayrı modernleşme çizgisi böylece belirginleşmiştir.

I. Dünya Savaşı Batı için "Doğu Sorunu"nun çözümlenmesi adına girişilen topyekun bir savaştır. "Doğu Sorunu"nun kilidi olarak da Osmanlı Devleti görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, Osmanlı İmparatorluğu'yla birlikte iki imparatorluğu birden çökertmesidir. Bunlardan biri Çarlık Rusyası'dır. Çarlığın yıkılması Rus Azerbaycanı'nda fiili bir boşluk ortamı yaratacaktır. Azerbaycan'ın kenar bölge oluşunun da getirdiği bir hareket yeteneği ile Azeri milliyetçiliği kolayca ayrılıkçı bir karakter kazanmıştır. Çarlıktan ayrılma yönündeki talepler daha güçlü ve belirgin biçimde ortaya dökülmektedir. Azeri milliyetçiliğinin bağımsız bir devlet arayışına yönelmesi böyle bir ortamda gerçekleşmiş, 28 Mayıs 1918'de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁴ Ancak bu devletin ömrü aylarla sınırlı (23 ay) kalacaktır; 1920'de Bolşeviklerin müdahalesi ile yıkılmış ve Azerbaycan Sovyetlere bağlanmıştır. Bu olay Azerbaycan tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Kafkasya geriye dönüşsüz bir biçimde Sovyetlerin nüfuzuna girmiştir. Bu aşamada Azerbaycan'da öncü siyasal kadroların tasfiyesi

³ Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sonucu Balkanlar ve Yakın Doğu'da da Batı müdahalesiyle yeni statükolar oluşturulmuştur.

⁴ Daha önce Azerbaycan başka devletlerin egemenliğinde ya da birbirinden ayrı, dağınık hanlıklarla yönetilmiştir. Varlığını, egemenliği altında olduğu devletlerin arazilerinde devam ettirmiştir. Sovyet dönemi de bir istisna değildir.

gündeme gelmiştir. Azerbaycan cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade Almanya'ya sürgüne gidecek, Ağaoğlu ise Azerbaycan'ı bir daha geri dönmek üzere terk etmek durumunda kalacaktır. Ağaoğlu'nun serüveni kısa bir süre sonra Malta sürgünlüğü ile kesintiye uğramıştır. Azeri modernleşmesi Sovyet güdümünde, Sovyet modernleşmesinin belirsiz bir parçası haline gelmiştir. Kendi başına ve kendi adına bir varlık ve etkinlik göstermekten yoksun kalmıştır. İmparatorluktan Cumhuriyete geçişe rağmen Türkiye'deki kesintisiz ve "kendi adına" gerçekleşen modernleşme pratiğinden farklı olarak Azeri modernleşmesi yeni dönemde "güdümlü" bir nitelik kazanmıştır. Türkiye ve Azerbaycan'ın modernleşme serüveni ayrı mecralarda, birbirinden kopuk biçimde XX. yüzyıl boyunca sürecektir. Azerbaycan ile Türkiye'nin belirgin yol ayrımı Ekim Devrimi sonrasındadır. İki ülke için XX. yüzyılın tamamını dolduran iki farklı deneyim söz konusudur. Ağaoğlu'nun Azerbaycan'dan koparak tümüyle Türkiye'nin modernleşmesi hareketine bağlanması da bu açıdan yorumlanabilir. Kaderini Türkiye'ye bağlayarak Azerbaycan'dan kopan ve Türkiye'de Kemalist harekete eklenen Ağaoğlu'nun diğer Azeri aydınlardan (Neriman Nerimanov'lardan vb.) farklı olarak "burjuva milliyetçisi" olarak tanımlanması boşuna değildir. Sovyet dönemine ait bir Azeri yayınında Ağaoğlu, "panislamist ve pantürkist idealar tebliğ etmiş, devrimci hareketlere ve proleter enternasyonalizmine karşı çıkmış Azeri burjuvazisinin ideologlarından biri" olarak tanımlanmaktadır.⁵ Bolşevizm temelli olan ve belli bir küçümseme içeren bu bakış açısı Türk milliyetçiliğine ve Kemalizme de yöneltilmiştir.

İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişileriyle Malta'ya sürgün edilen Ağaoğlu, sürgün dönüşü Kemalist harekete katılmıştır (1921). Bu dönemde Azerbaycan Sovyetlerin güdümüne girmiş bulunmaktadır ve geçmişte Rus sosyalistleri ile yakın ilişki içinde bulunan Azeri aydınları yeni kurulan hükümet içinde yer almışlardır. Yeni Azerbaycan'ın lideri Neriman Nerimanov, Malta sürgününden yeni dönen Ağaoğlu'na Azerbaycan'a dönerek ülkenin yeniden inşası için çalışması davetini iletmiştir. Buna karşılık Ağaoğlu, Sovyet güdümlü bir Azerbaycan'da çalışmayı kendi fikirlerine aykırı bulduğunu, bundan böyle eylemlerini Türkiye'deki Kemalist harekete bağlı olarak sürdüreceğini belirtmiştir.

Ağaoğlu çok geçmeden Türkiye'de Milli Mücadelenin saflarına katılmıştır. Ankara'da kurulmakta olan yeni devletin hizmetine kabul edilmiştir.

⁵ Bkz. *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, cilt: 1, Bakû, 1976, "Ahmed Agayev" maddesi.

Bu dönemde çok sayıda önemli görev üstlendiğini görüyoruz. Öncelikle yasama çalışmalarında etkin görev almıŐtır. Hukuk formasyonuna sahip biri olarak 1921 ve 1924 Anayasalarının çalışmalarına Anayasa komisyonu üyesi olarak katılmıŐ, Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşunda görev almış, dersler vermiŐtir. CHP'nin ilk program ve nizamnamesini hazırlayanlardan biridir. Tek Parti yönetimi sırasında meclisteki ve basın-yayın organlarındaki etkinliği oldukça önemlidir. Yönetimin resmi yayın organı olan Hakimiyet-i Milliye gazetesinin başyazarıdır. 1930'larda muhalif parti denemesi söz konusu olduğunda, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda ve tüzüğünün hazırlanmasında yine AĞaoğlu görev almıŐtır. Türkiye'de büyük bir değişim yaşanmaktadır. AĞaoğlu bu büyük değişimde, Cumhuriyet kurumlarının inŐasında ve işlerliğinde etkin görevler üstlenmiŐtir. Türk modernleşmesine hizmetleri ile Türkiye'nin yakın dönem siyasal yaşamına damga vuran öncü kişiler arasında yer almaktadır.

Sonuç Yerine

Sovyetlerin çözülüşü ve 1991'deki bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'da yeni bir dönem açılmıştır. Azerbaycan oluşmasına yine herhangi bir katkısının olmadığı, bütünüyle kendi dışında gerçekleşen bir gelişme sonucunda bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Yeni dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yeni bir mahiyet kazanmış, karşılıklı güçlü ilişkiler kurulmuştur. Her iki tarafta da "iki devlet, tek halk" formülü benimsenmiştir. Bu, toplumların karşılıklı işbirliği ve bölge barışı açısından önemli bir olanaktır. Ancak "iki devlet, tek halk" sözünün lafta kalmayıp gerçek bir anlam kazanması için iki toplumun ortak bir zeminde buluşması gerekmektedir. Azerbaycan'ın başka güçlerin çıkarlarının güdümüne koşulmadan, küresel ve bölgesel tehditlerden uzak, bağımsız bir devlet olarak yaşamasının koşullarından biri de budur.

1990 sonrasında ulus-altı milliyetçilikler Batı-dışı dünyayı tehdit edecek boyutlarda gelişme göstermiştir. Bu gelişme toplumsal birlikleri parçalamayı hedefleyen bir tehdit unsurudur. AĞaoğlu'nun temsil ettiği modernleşme akımının ise, günümüzde dünya çapında siyasal kaosa yol açarak post-modern durumu besleyen yerel etnik/dinsel milliyetçiliklerle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Bu nedenle AĞaoğlu'nun eylem ve görüşlerinin yeni baştan ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. AĞaoğlu'nun yaşam pratiğinden Azeri aydınların alacağı önemli dersler vardır.